

Т.Б. Вітряк, к.е.н., заступник завідуючого проблемної науково-дослідної лабораторії соціальних досліджень ринку праці, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

ОСОБЛИВОСТІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

T. Vitryak, Ph.D., deputy director of problem research laboratory of social studies labor market training institute public employment service of Ukraine

FEATURES AND CURRENT TRENDS OF GOVERNMENT CONTROL SUPPORT ECONOMIC STABILITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

В статті проаналізовано особливості та сучасні тенденції державного регулювання економічної стійкості сільськогосподарських підприємств в Україні. Проведено аналіз правових основи державної політики у бюджетній, кредитній, цінovій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку.

The article analyzes the characteristics and current trends of state regulation of economic sustainability of agricultural enterprises in Ukraine. The analysis of the legal basis of public policy in the budget, credit, pricing, regulatory and other spheres of government to stimulate agricultural production and the development of the agricultural market.

Ключові слова: державне регулювання, продовольча безпека, сільськогосподарське виробництво, державна підтримка рентабельності, рівень споживчих цін.

Keywords: government regulation, food security, agricultural production, state support rentabilnist, the level of consumer prices.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Об'єктивна необхідність державного регулювання сільського господарства в умовах ринкової економіки зумовлена, з точки зору економічної теорії, унікальними особливостями, що притаманні цій галузі, її місцем і значенням у забезпеченні продовольчої безпеки країни та житті суспільства. Тому забезпечення економічної стійкості галузі рослинництва є пріоритетною й стратегічною задачею держави. Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, негативні наслідки нестабільності внутрішнього та зовнішнього середовища мають вагомий вплив на параметри розвитку сільськогосподарського виробництва. Існуючі проблеми значно ускладнюються кризовими явищами, які періодично виникають у розвитку вітчизняної та світової економіки. Це потребує поглиблення наукових досліджень щодо підвищення ролі й місця держави

в регулюванні економічних процесів для упередження та запобігання можливості виникнення кризових явищ і забезпечення стабільного розвитку сільського господарства на довгострокову перспективу.

АНАЛІЗ ОСТАНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Досвід багатьох країн світу показує, що вільна конкуренція на ринку сільськогосподарської продукції при відсутності вагомих державних регуляторів призводить до суттєвих обмежень у його розвитку, що, у свою чергу негативно впливає на розвиток суспільства, у цілому. Наприклад, у 70-роки минулого століття у Великобританії, коли до влади прийшов уряд консерваторів, взявши курс на зменшення впливу держави на діяльність сільськогосподарських підприємств, значно погіршилося становище на внутрішньому ринку, знизився попит на сільськогос-

подарську продукцію, зріс рівень безробіття у сільській місцевості та уповільнилися темпи зростання національної економіки. Франція, яка є однією з провідних країн Західної Європи, у 80-х роках ХХ століття в умовах панування на ринку засад вільного підприємництва і торгівлі, внаслідок зменшення кількості основних напрямів державного регулювання, значно знизила експортні можливості сільськогосподарського виробництва [1].

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), рівень підтримки держави (середній по ОЕСР – 20%) у доходах сільськогосподарських підприємств за 2009-2011 роки становив: Австралії (15%), США (30%), Канаді (45%), Австрії (52%), Японії (51%), Швеції (59%), Фінляндії (71%), Норвегії (77%), Швейцарії (80%). В Україні, за даними Держслужби статистики, агрегований розмір держаної підтримки не перевищує 4%, а частка витрат у консолідованому бюджеті на його розвиток скорочена від 23,2% у 1990 році до 2,4% в 2015 р. [2].

Питаннями державного регулювання в забезпеченні економічної стійкості сільськогосподарських підприємств займалися такі науковці, як М.Я. Дем'яненко, Т.М. Лозинська, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, О.В. Олійник, Г.П. Пасемко, О.П. Правдюк, П.Т. Саблук, О.М. Супрун, В.Г. Ткаченко та ін.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей та сучасних тенденцій державного регулювання забезпечення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств України в частині формування довгострокової стратегії та методичних підходів до її реалізації з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державне регулювання сільськогосподарського виробництва у сучасній науковій літературі визначається як здійснення помірного впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання та кон'юнктуру ринку з метою забезпечення ефективного функціонування ринкового механізму, вирішення соціальних та виробничих проблем. За допомогою нормативно-правових, організаційно-економічних, екологічних, науково-технічних і інших заходів державної політики, створюється система підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств, яка включає цінове регулювання продукції, пряме субсидування сільського господарства, фінансово-кредитне забезпечення та податкове регулювання.

Правові основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного ринку, забезпечення продовольчої безпеки населення визначає низка базових законів і нормативно-правових актів. Основними серед них є: Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV (зі змінами і доповненнями від 20.12.2016 р.), Закон України «Про пріоритетність соц-

іального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 15.05.1992 р. № 2346. У розвиток вище зазначених та інших законів прийнято ряд постанов Кабінету Міністрів України. Відповідно до Закону «Про державну підтримку сільського господарства України», державна підтримка сільського господарства здійснюється за такими напрямками:

- державне регулювання цін окремих видів сільськогосподарської продукції;
- державне регулювання ринку сільськогосподарського страхування;
- інші види підтримки виробників сільськогосподарської продукції та аграрного ринку (державні заставні закупівлі зерна, кредитна підтримка виробників сільськогосподарської продукції (кредитна субсидія);
- державна підтримка виробників продукції тваринництва;
- інші види державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Згідно ст. 1 вищезазначеного закону, держава має стимулювати виробництво сільськогосподарської продукції, розвивати аграрний ринок та забезпечити продовольчу безпеку. Розподіл коштів держаної підтримки сільськогосподарських підприємств представлений у табл. 1.

У загальному обсягу видатків державного бюджету в аграрний сектор економіки сільськогосподарські підприємства у 2015 р. одержали 4039,8 млн грн, що на 339,6 млн грн менше ніж у 2010 р. і складає лише 92,2%. В галузі рослинництва сума держаної підтримки за рахунок бюджетних дотацій у 2015 р. порівняно з 2010 р. скоротилася на 216,5 млн грн (на 50,4%), а за рахунок механізмів справляння ПДВ збільшилася на 907,8 млн грн (на 55,5%). В цілому сума державної допомоги для підтримки виробництва продукції рослинництва в 2015 р. склала 2757,5 млн грн, що на 691,3 млн грн (33,5%) більше ніж в 2010 р.

Дослідження свідчать, що виконання плану видатків у 2015 році на фінансування бюджетних програм за напрямками, обсягом і структурою виконано на 70,8%, причому недовиконання спостерігається за всіма напрямками програм. Видатки держави як прямі й непрямі інвестиції у розвиток аграрного сектору економіки становили 4,95 млрд грн при плані 8 млрд грн, тобто лише 62% до плану. Зокрема недовідані кошти на розвиток виробництва шляхом фінансової підтримки через ценовий і фінансовий механізм на суму 2,7 млрд грн. Зменшені порівняно з планом видатки на соціальний розвиток села на суму 111,7 млн грн.; 134,3 млн грн. недодано на розвиток людського капіталу; на 6,5 млн грн. проти плану недофінансовано наукові й прикладні розробки [4].

Середньостатистична беззбитковість виробництва забезпечує нульовий рівень рентабельності, що свідчить про відсутність у чинному законодавстві механізму забезпечення товаровиробникам гарантованого прибутку, необхідного для виробничого і соціального розвитку сільськогосподарських підприємств. За офіційними даними [3] рівень рентабельності виробництва продукції рослинниц-

Таблиця 1.
Державна підтримка сільськогосподарських підприємств

Показник	2010 р. млн.грн	2015 р.			
		млн.грн	питома вага, %	абсолютне відхилення від 2010р., млн.грн	відносне відхилення від 2010р., %
Отримано коштів – всього, у т.ч.	4379,4	4039,8	16,9	-339,6	92,2
за рахунок бюджетних дотацій	1252,4	683,9	5,3	-568,5	54,6
- для підтримки виробництва продукції рослинництва	429,2	212,7	2,3	-216,5	49,6
- для розвитку тваринництва	264,9	91,5	9,4	-173,4	34,5
- за іншими видами державної підтримки	559,2	379,7	83,1	-179,5	67,9
за рахунок податку на додану вартість	3127,0	3355,9	63,0	228,9	107,3
- для підтримки виробництва продукції рослинництва	1637,0	2544,8	20,1	907,8	155,5
- для розвитку тваринництва	1490,0	811,1	16,9	-678,9	54,4

Джерело: [3]

тва в 2010 р. складав 24,8%, а в 2015 р. – 26,2%, а середній рівень за період 2010–2015 рр. складав 20,9%, тоді як для його розширеного відтворення необхідно 45–50%.

Про відсутність стабільного рівня прибутку сільськогосподарських підприємств свідчить динаміка індексів споживчих цін, цін на промислову та сільськогосподарську продукцію. Індекс споживчих цін, який показує їх зміну на товари і послуги, що купує населення та характеризує рівень інфляції в країні, починаючи з 2013 року поступово збільшуються (рис. 1).

Диспаритет цін є однією з причин недостатнього ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств, їх неспроможності до оновлення основних та оборотних виробничих засобів, впровадження екологі-

чно безпечних технологій, проведення комплексу заходів зі збереження та відтворення родючості ґрунтів, інноваційних технологій розвитку землекористування. Для скорочення диспаритету цін держава повинна створити рівні умови для функціонування сільського господарства та промисловості встановленням єдиних стандартів середньої норми їх прибутку, лімітованого продажу продукції за гарантованою форвардною ціною, скороченням площі орних земель, вилучення з економічного обігу деградованих і малопродуктивних земель [5].

Важливим напрямом державного регулювання сільськогосподарського виробництва в Україні є його пряме субсидування. Субсидія у чинному законодавстві визначається як "...фінансова або інша підтримка державни-

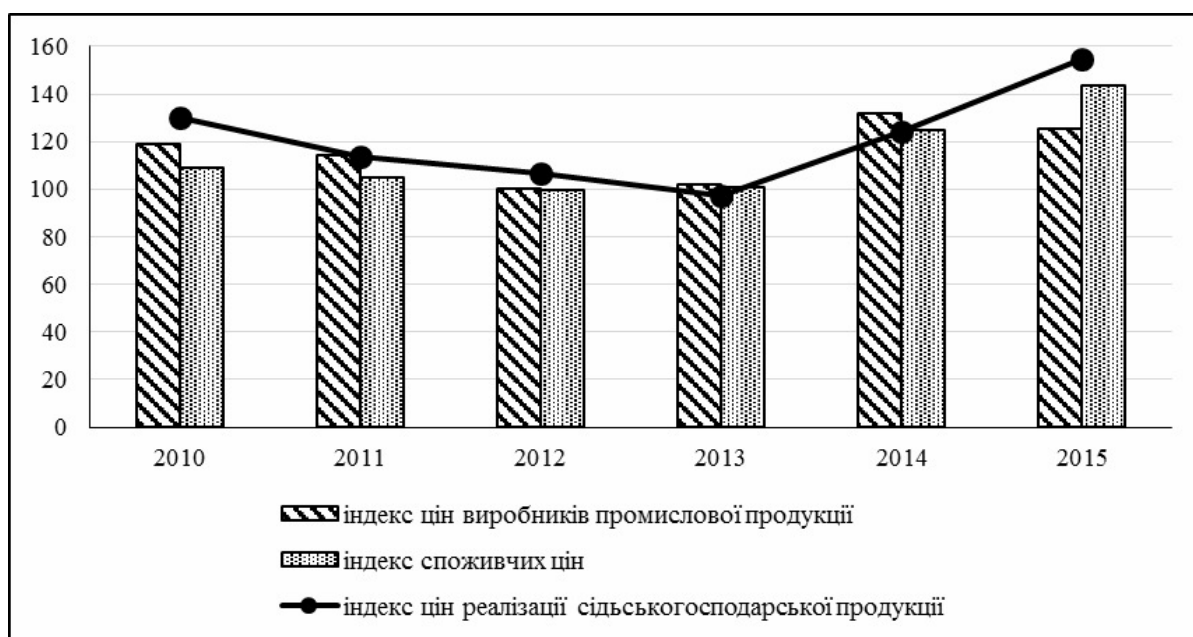

Рис. 1. Тенденція зміни індексів цін в Україні за період 2010–2015 рр.

Джерело: [3]

ми органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання відповідного товару, у результаті чого суб'єкт господарювання отримує пільги (прибутки)". При цьому органи державної влади здійснюють сільськогосподарським підприємствам пряму передачу грошових коштів у формі дотацій на виробництво певних видів продукції, компенсацій на відшкодування частини витрат, пов'язаних зі страхуванням урожаю, кредитів, виплат на капітальні вкладення, на які державним бюджетом кожного року передбачаються кошти.

Наприклад, у 2015 р. сільськогосподарські підприємства одержали 4,039 млрд грн державної підтримки, що у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь становить 146 грн, тоді як у Польщі вона сягає 155 доларів США. У результаті недостатньої державної підтримки 30% сільськогосподарських підприємств України виявилися збитковими, інші мають низький рівень прибутковості, який не сприяє розширеному відтворенню виробництва та впровадженню інновацій [6].

Недоліки у сфері прямого субсидування сільськогосподарських підприємств полягають у тому, що субсидії надаються переважно великим прибутковим підприємствам, а не малим, середнім і менш прибутковим, що найбільш їх потребують.

У сфері державного регулювання сільськогосподарського виробництва значна увага приділяється опосередкованим формам його державної підтримки сільськогосподарських підприємств, що являють собою систему заходів зі створення сприятливих організаційно-економічних умов для їх функціонування та розвитку. Здійснення цих заходів регламентується Законом України «Про списання та реструктуризацію заборгованості зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) платників податків у зв'язку з реформуванням сільськогосподарських підприємств», який передбачає списання та реструктуризацію заборгованості зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів усіх рівнів; заготівельним, переробним і обслуговуючим підприємствам; за не повернуті до державного резерву позички за матеріально-технічні ресурси у зв'язку з реформуванням сільськогосподарських підприємств та Податковим кодексом України встановленням спеціального режиму оподаткування.

Спеціальний режим оподаткування діяльності у сфері сільського господарства визначається ст. 209 Податкового кодексу України, у якій зазначено, що "...сума податку на додану вартість, нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів (послуг), не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається у розпорядженні такого сільськогосподарського підприємства для відшкодування суми податку, сплаченої (нарахованої) постачальнику на вартість виробничих факторів, за рахунок яких сформовано податковий кредит, а за наявності залишку такої суми податку – для інших виробничих цілей. Вказані суми податку на додану вартість акумулюються сільськогосподарськими підприємствами на спеціальних рахунках,

відкритих в установах банків в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України".

Виходячи з того, що сільське господарство сприяє розвитку інших галузей національного господарства, які по-стачають йому засоби виробництва та споживають його як сировину, надають транспортні, торговельні та інші послуги, постановою Кабінету Міністрів України № 806-р від 17.10.2013 р. прийнята до виконання «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року». Основна мета Програми полягає у забезпеченні конкурентоспроможності сільського господарства на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни та збереженні селянства як носія української ідентичності, культури і духовності.

Основними завданнями згаданої Програми визначено: створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського та сільського населення; підвищення рівня ефективної зайнятості, посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва у сільській місцевості як основної умови підвищення рівня життя населення; підтримка конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах інтеграції України у світовий економічний простір; подолання стихійності та тінізації аграрного ринку; створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення.

Однією з важливих проблем розвитку сільськогосподарських підприємств є недостатньо ефективна державна політика щодо створення умов формування кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільськогосподарських підприємств у сфері виробництва та збуту сільськогосподарської продукції. Незважаючи на те, що на законодавчому рівні прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на забезпечення розвитку системи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, таких як закони України "Про кооперацію", "Про сільськогосподарську кооперацію", "Про споживчу кооперацію", "Про кредитні спілки", Постанова КМУ "Про заходи щодо активізації роботи з розвитку тваринництва" і ін., потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні, на думку фахівців, залишається нереалізованим. За їх дослідженням кількість сільськогосподарських кооперативів останніми роками (2002-2015 рр.) поступово знижується, а їх структура є незадовільною. Причина такого становища полягає у низькому рівні державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації; подвійному оподаткуванні обслуговуючих кооперативів; низькому рівні професійних знань управлінського персоналу обслуговуючого кооперативу щодо цілей і мети його створення, особливостей оподаткування та господарської діяльності об'єднання; нерозвиненість споживчої кооперації, відсутність її підтримки з боку Центральної спілки споживчих товариств України, нерозвиненість кредитної

кооперації і ін.

Досліджуючи опосередковані форми державної підтримки сільськогосподарських підприємств потрібно підкреслити важливість державного стимулювання науково-дослідної діяльності у сфері новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції та землекористування, яке полягає у спрямуванні бюджетних асигнувань на наукові дослідження за цими напрямками. Розкриття у наукових дослідженнях функціональних законів ринкової економіки, механізмів узгодження інтересів держави та сільськогосподарських товаровиробників, розробка рекомендацій з підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, конкурентоздатності їх продукції, нарощування експортного потенціалу та міжнародного іміджу сільськогосподарського виробництва, сприятиме вдосконаленню та успішній реалізації заходів його державного регулювання.

Науковий підхід до державного регулювання сільськогосподарського виробництва полягає у забезпеченні інноваційного та інвестиційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Головна мета державної інноваційної політики визначена у законі України “Про інноваційну діяльність” і полягає у створенні соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, впровадженні сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції. Водночас, треба звернути увагу на недосконалість згаданого законодавчого акта, про що свідчить виключення з дії ст. 21 та 22 розділу V (на підставі документу 2505-15 від 25.03.2005 р.), які передбачали визначення особливостей оподаткування та митного регулювання інноваційної діяльності. Крім того, у цьому законі не визначено процедуру надання підприємству статусу інноваційного у результаті чого виникає питання, чому експертиза при кваліфікуванні інноваційних проектів виконується за рахунок коштів суб’єктів інноваційної діяльності (ст. 3, п. 5). Це ще раз свідчить про те, що на законодавчому рівні поки що не сформовано досконалого механізму впровадження інновацій в діяльність сільськогосподарських підприємств.

Що стосується інвестиційного розвитку сільськогосподарських підприємств, то за оцінкою науковців, власні, залучені та позикові інвестиційні джерела сільськогосподарських товаровиробників нині є недостатніми для задоволення їх інвестиційних потреб, оскільки іноземні інвестиції в розвиток сільськогосподарських підприємств залучаються в обмежених обсягах, а їх частка в загальних вкладеннях поки що незначна. Крім того, стримує процес нарощування інвестицій у сфері сільськогосподарського виробництва недостатній рівень рентабельності капіталу сільськогосподарських підприємств, оновлення основних засобів та низька ліквідність їх інвестицій.

Аналізуючи існуючі форми підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств, то їх можна об’єднати у три групи: непрямі, прямі та опосередковані. До не-

прямих відносяться проведення державних інтервенцій сільськогосподарської продукції, встановлення внутрішніх цін та митних тарифів в інтересах вітчизняних товаровиробників ін. Прямими є надання субсидій, кредитів та компенсацій частини витрат на страхування урожаю. До опосередкованих належать списання та реструктуризація заборгованості зі сплати податків і зборів (обов’язкових платежів) до бюджетів усіх рівнів, встановлення спеціального режиму оподаткування, розробка державних цільових програм розвитку сільськогосподарського виробництва, державне стимулювання науково-дослідної діяльності у цій сфері і ін.

ВИСНОВКИ

Успішний розвиток сільськогосподарського виробництва досягається завдяки гармонійному поєднанню адміністративних та економічних методів підтримки сільськогосподарських підприємств. Об’єктивна необхідність адміністративного регулювання сільськогосподарського виробництва зумовлена еволюцією ринкових відносин, поширенням глобалізаційних процесів у країні та світі, які характеризуються посиленням конкуренції, розвитком монополізму та погіршенням навколишнього середовища.

Існуючий порядок надання державної підтримки не створює оптимального розподілу коштів між галузями з метою вирішення питань забезпечення продовольчої безпеки; не сприяє ефективному використанню державних коштів і потребує удосконалення. З огляду на стратегічні завдання розвитку галузі рослинництва вважаємо, що основним критерієм при виділенні державної підтримки повинно стати нарощування обсягів виробництва необхідних видів сільськогосподарської продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваленко О. Ю. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва / Коваленко О.Ю. // Ефективна економіка – Дніпропетровський ДАУ: 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1808>
2. Коденська М.Ю. Державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки. / Коденська М.Ю. // Економіка АПК. Міжнародний науково-виробничий журнал. – К., 2013. – Вип. 6. – С.14-21
3. Основні економічні показники виробництва продукції сільськогосподарського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік. – К.: Державна служба статистики. – 2016.
4. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.
5. Собкевич О.В. Щодо першочергових напрямів підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Аналітична записка / Собкевич О.В., Русан В.І., Юрченко А.С. // Офіційний сайт інституту стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/817/>